

- на М. І. Сарматські поховання в долині р. Молочної. — Там же, с. 17 і наст.
- ³ Михайлов Б. Д. Раскопки на Мелитопольщине. — АО 1971 г. М., 1972, с. 310; Михайлов Б. Д. Работы в северо-западном Приазовье. — АО 1974 г. М. 1975, с. 322; Михайлов Б. Д. Работы Мелитопольского краеведческого музея. — АО 1975 г. М., 1976, с. 364.
- ⁴ Вязьмитина М. І., Іллінська В. А., Покровська Є. Ф. та ін. Вказ. праця, с. 22, рис. 2.
- ⁵ Вязьмитина М. І. Сарматские погребения у с. Новофилипповка. — В кн.: ВССА. М., 1954, с. 235, рис. IV, 6.
- ⁶ Там же, с. 240.
- ⁷ Там же, с. 224, табл. II, 5.
- ⁸ Вязьмитина М. І. Вказ. праця, с. 20; Книпович Т. Н. Танаис. — М.; Л., 1949, с. 144, рис. 50.
- ⁹ Кропоткин В. В. Римские импортные изделия в Восточной Европе (II в. до н. э. — V в. н. э.). — САИ, 1970, вып. Д1-27, с. 25—26, рис. 53, 4, 5; 66, 4.
- ¹⁰ Шаповалов Т. О. Сарматські поховання поблизу с. Новолуганське. — Археологія, 1973, 8, с. 86—87, рис. 6.
- ¹¹ Виноградов В. Б., Петренко В. А. К происхождению сарматских зеркал-подвесок Северного Кавказа. — КСИА АН СССР, 1977, № 148, с. 45, рисунок.

М. М. КУЧІНКО

Ювелірні вироби Х—ХІІІ ст. басейнів Західного Бугу і Сану

У процесі археологічних досліджень на землях Побужжя і Посання знайдено вироби з кольорових металів. Вивчення їх проливає світло на рівень культури та етноплемінну належність населення, яке мешкало на досліджуваній території в середньовіччя.

Аналіз розпочнемо з ювелірних виробів, пов'язаних з одягом. Це насамперед поясні пряжки, представлені рядом типів. До першого віднесемо бронзову пряжку овальної форми з Дорогичина¹ (рис. 1, 1). Аналогії їй відомі з Пліснеська². Другий тип репрезентує серцеподібна бронзова пряжка також з Дорогичина (рис. 1, 14). Єдину аналогію їй знаємо з Києва, де вона датується Х ст.³ Тип третій представлений ліроподібними бронзовими пряжками з Вигаданки та Чермна⁴ (рис. 1, 4, 19). Вони датуються за матеріалами з Новгороду ХІ ст.⁵

До цієї групи предметів слід зарахувати два бронзові плоскі кільця з Нев'ярова-Сохів (рис. 1, 3), які використовувалися для з'єднання пояса, та чимало оздоблених бронзових і срібних накладок різної форми (рис. 1, 5—9; 2, 2) з Костомлохів і Вишні. Їх аналогії з Новгороду можна віднести до Х—ХІІІ ст. Слід згадати і бронзові кулясті гудзики (рис. 1, 10) з Грудка Надбужного і Дорогичина⁶. Аналогії їм відомі з багатьох давньоруських пам'яток.

З одягом пов'язуються також бронзові підковоподібні фібули та шпильки. Фібули дещо різняться між собою. Там екземпляри з Судової Вишні⁷ і Дорогичина мають кінці, спірально скручені (рис. 1, 23). Інші фібули походять з Бреста і Дорогичина. Вони масивні, з трубчато потовченими кінцями (рис. 1, 21). Аналогії їм відомі з Києва і Новгороду, датуються вони ХІ—ХІІ ст.⁸ Поширені фібули в Прибалтиці, з якою пов'язується їх походження⁹.

Шпильки на досліджуваній території представлені одним екземпляром з Дорогичина. Це стержень, один кінець якого загострений, а другий заокруглений, з рухомим кільцем (рис. 1, 15). Аналогічні шпильки з Києва і Новгороду відносяться до ХІІ — початку ХІІІ ст.

На досліджуваній території знайдено і прикраси — скроневі кільця, сережки, шийні гривни, намистини, браслети, персні тощо. Скроневі кільця представлені трьома типами. До першого відносяться бронзові дротяні кільця, скручені в півтора витка (рис. 1, 16, 17), відомі з Грудка Надбужного, Дорогичина, Лужок, Нев'ярова-Сохів, Белза і Володимира-Волинського*. Вони характерні для дреговичів, волинян і

* З досліджень автора 1974 р.

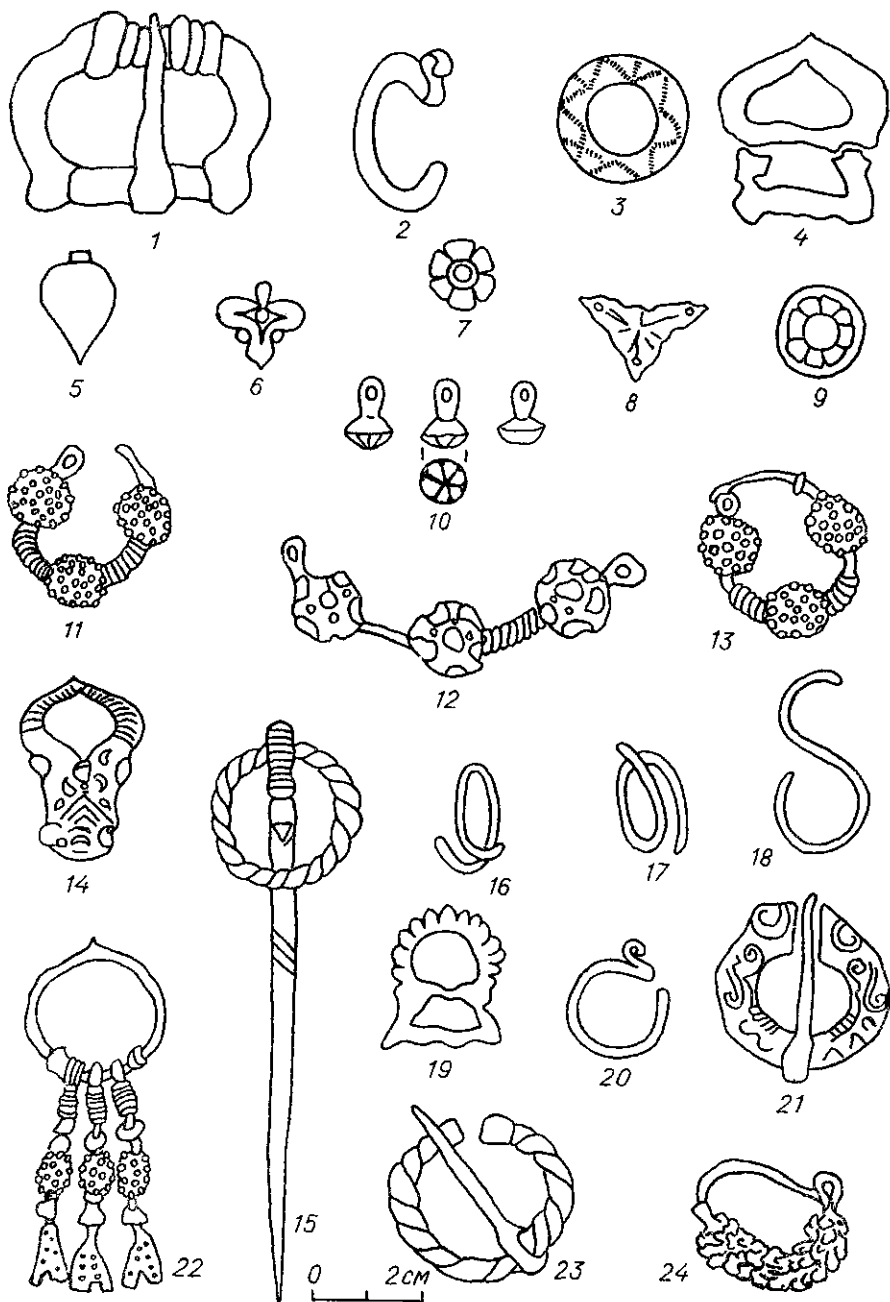

Рис. 1. Частини одягу та прикраси (1—24).

датуються Х—ХІІІ ст.¹¹ Другий тип — це срібні і бронзові есоконечні скроневі кільця. Вони мають вигляд незамкненого кільця, один кінець якого розклепаний і зігнутий у формі латинської літери «S» (рис. 1, 2, 20). Такі кільця траплялися в басейні Західного Бугу, Нев'ядомій, Лужках, Дорогочині та ряді інших пунктів¹². Вони були поширені на західнослов'янських землях у ХІ—ХІІ ст.¹³ Третій тип представлений єдиним бронзовим кільцем вісімкоподібної форми, виявленим у Чернї¹⁴ (рис. 1, 18). Найближча аналогія йому відома з Чернігова¹⁵.

Поряд із скроневими кільцями поширеними жіночими прикрасами були сережки, представлені на даній території чотирма типами. Перший тип включає трибусинні срібні чи бронзові сережки мінського типу з

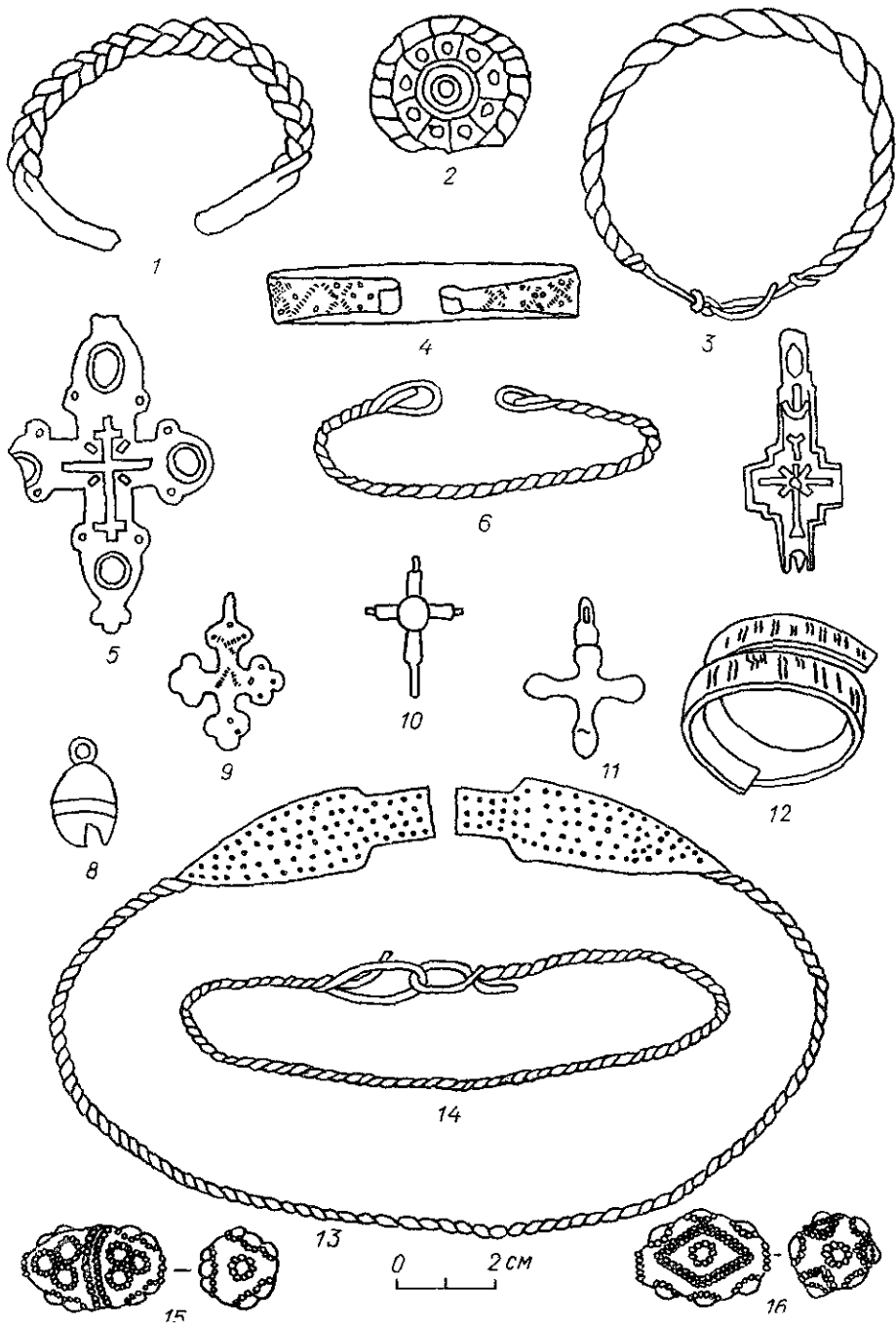

Рис. 2. Прикраси та предмети культу (1—16).

Грудка Надбужного, Нев'ярова-Сохів¹⁶, Лужок, Чеканова, Чорної Велької, Нев'ядомої¹⁷, Чермна¹⁸ та ряду інших пунктів. Вони мають вигляд кільця, на якому симетрично розміщені і зафіксовані витками тонкого дроту три кулясті або циліндричні намистини, прикрашені зерню (рис. 1, 11, 13). Цей тип сережок вважається складовою частиною матеріальної культури дреговичів, древлян і волинян. Поширений він переважно на Волині і Підляшші і датується XII—XIII ст.¹⁹ Другий тип представлений сережками київського типу, що відрізняються від описаних лише тим, що ажурні намистини нанизані на кільцеподібну

дужку (рис. 1, 12). Вони виявлені в Перемишлі та Судовій Вишні. Аналогії їм відомі з Києва і Чернігова, вони датуються X—XIII ст.²⁰ Третій тип включає бронзові сережки, знайдені в Лужках²¹. Це звичайні кільця, обплетені в нижній частині спіраллю з тонкого дроту, що утворює пружинисту муфту (рис. 1, 24). Аналогії їм знаємо з могильника X—XI ст. Галімба в Угорщині²². Четвертий тип представляють бронзові сережки з Чортівця²³ і Чорної Велької²⁴. На кільце надіто три підвіски, що мають вигляд обгорнутих дротиком стержнів з ажурними кульками внизу, на яких підвішені трикутні бляшки з роздвоєною основою (рис. 1, 22). Аналогії цим прикрасам відомі з поховання XIII—XIV ст. в Гродно²⁵.

На досліджуваній території знайдено срібні та бронзові обручі-гривни, зокрема із сіл Бужиська²⁶ та Лужки. Серед них можна виділити два типи. Перший представляють гривни, кінці яких розклепані з пластинки, оздоблені чеканкою (рис. 2, 13), а другий — кінці яких оформлені у вигляді двох петель або петлі і гачка (рис. 2, 14). За аналогіями з с. Пилява на Київщині вони датуються X—XI ст.²⁷

З підкурганного поховання в Судовій Вишні походять три срібні, покриті зерню, намистини овальної форми (рис. 2, 15, 16)²⁸. Аналогічні намистини знайдено в скарбі X—XI ст. в с. Дениси на Полтавщині.

Поширеною жіночою прикрасою були браслети, серед яких траплялися виті дротяні та пластинчаті. До першої групи належать виті браслети трьох типів. Перший тип представлений сплетеним з двох срібних дротів браслетом, виявленим у жіночому похованні в Судовій Вишні. Один його кінець закручений у вузьку петлю, а другий, рівний, просунутий в неї (рис. 2, 3). Аналогічні браслети відомі зі скарбу золотих речей у Києві (садиба Сікорського), датованого X—XI ст.²⁹ Браслети другого типу сплетені з двох або більше бронзових дротів з двома кінцями, скрученими в петлі. Вони відомі з поховань у Нев'ярові-Сохах та Лужках (рис. 2, 6). Аналогічні прикраси знайдено виключно на давньоруських пам'ятках XI—XIII ст.³⁰ Третій тип включає два срібні браслети зі скарбу в с. Бужиська. Вони скручені з кількох дротів з розклепанними в пластинки кінцями (рис. 2, 1). Аналогії їм відомі з Києва, датуються браслети XI—XIII ст.³⁴

Наступна група представлена пластинчатими браслетами, серед яких вдається виділити два типи. До першого належать два бронзові, орнаментовані перехресними лініями браслети з Нев'ядомої³² (рис. 2, 4). Аналогії обом (XI—XIII ст.) відомі з Пліснеського городища. Другий тип являє собою браслет, виготовлений з товстої срібної пластини, скрученої з півтора витка (рис. 2, 12), що походить зі скарбу в с. Бужиська. Такі срібні браслети знайдено в скарбі XI—XII ст. із Старого Збаража на Тернопільщині³³.

Чималу групу речових пам'яток X—XIII ст. на території Побужжя і Посання складають персні. Їх можна поділити на виті, псевдовиті і пластинчаті. Виті персні представлені трьома екземплярами з Дорогочина. Два з них звиті з двох бронзових дротів з петельками на обох кінцях (рис. 3, 1, 2), а третій має вигляд щільно накрученого на дротяному кільці спіралі, один кінець якої звитий у петельку, а другий у гачок (рис. 3, 3). Аналогії названим персням, відомі із земель радимичів і Нсвгорода, датуються XI—XII ст.³⁴

Псевдовиті відливні персні належать до двох типів. Перший тип репрезентує простий перстень з Дорогочина з потоншеними роз'єднаними кінцями (рис. 3, 4), другий тип — перстень з Грудка Надбужного з псевдовитком посередині і гладкими потоншеними кінцями, які заходять один за одиний (рис. 3, 7), і суцільний бронзовий перстень з перевитою середньою і гладкою нижньою частиною (рис. 3, 9), який походить з Нев'ядомої. Аналогії обом типам відомі з курганів Ленінградської, Псковської та Смоленської областей, датуються XI—XII ст.³⁵

Найчисленнішу групу становлять пластинчаті персні трьох типів. Перший — це персні зі зжуженими роз'єднаними кінцями (рис. 3, 10,

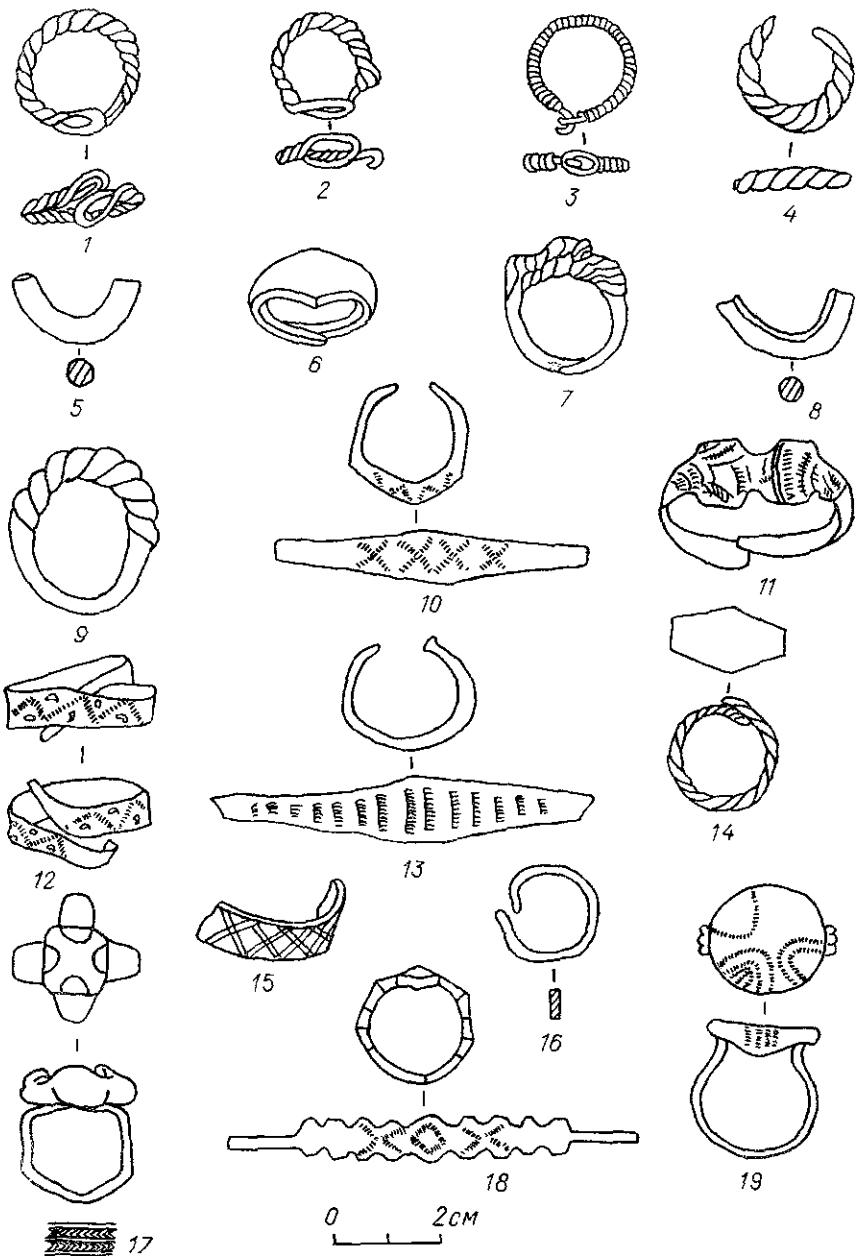

Рис. 3. Персні (1—19).

12, 13, 15, 16) з Дорогочина, Кам'янки Надбужної і Лужок. До другого типу належать персні з розширеною середньою частиною різноманітної форми (рис. 3, 6, 11, 14, 18), виявлені в Грудку Надбужному, Дорогочині і Кобиліні-Кулешках³⁶. Третій тип являє собою замкнуті персні зі щитком або гніздом для камінця (рис. 3, 17, 19). Вони знайдені в Чермні³⁷, Судовій Вишні та Чортівці. Аналогії пластинчатим персням знаємо з Княжої Гори, Івахників на Полтавщині, Новгороді і приладоських могильників, датуються X—XIII ст.³⁸

До ювелірних знахідок на даній території слід зарахувати також натільні хрестики ряду типів. Перший тип представлений бронзовими рівнораменними хрестиками з Дорогочина в середньому розмірами 1,8×1,8 см з потовщеннями на кінцях (рис. 2, 11). Аналогічні хрестики відомі з Галича і, на нашу думку, можуть бути датовані XI—XIII ст.

Другий тип включає єдиний бронзовий хрестик розмірами 2,5×1,8 см, виявлений на могильнику в Лужках. У середній частині він має розширення у формі кола, а кінці звужені. На одному з них є отвір для підвішування (рис. 2, 10). Найближча аналогія йому відома з костромських курганів XI ст.³⁹ Третій тип представлений бронзовим плоским хрестиком з розширеними перехрестями на кінцях рамен, виявленим у Дорогочині (рис. 2, 9). Аналогічні хрестики знаємо з шару XI ст. у Новгороді⁴⁰. Четвертий тип становлять бронзові двоскладні хрестики, так звані енколпіони, знайдені в Дорогочині, Грудку Надбужному, Обровці⁴¹, Кросні, Перемишлі⁴², Володимирі-Волинському*. На всіх є різні рельєфні зображення, інколи інкрустація (рис. 2, 5, 7). Аналогічні енколпіони відомі з багатьох великих міст Стародавньої Русі і датуються XI—XII ст.

Навіть загальний огляд ювелірних виробів з Побужжя і Посання дає підстави стверджувати, що ювелірна справа на цих землях була досить розвинутою в середньовіччі. Руський літописець відзначав, що, наприклад, у Холмі були «кузнецы железу, меди и серебру»⁴³. Розвиток ремесла на даній території засвідчується відкриттям ювелірної майстерні в Кам'янці Надбужній⁴⁴, знахідками там глиняних тигельків та кам'яної форми для відливання енколпіонів у Володимирі-Волинському⁴⁵, а також шматків міді, срібла та олова у багатьох пунктах досліджуваної території. Слід зазначити, що ювелірні вироби з даного регіону свідчать також про високий рівень культури місцевого населення.

Проведений нами типологічний аналіз показав різноманітність ювелірних виробів. Дуже важливим є питання про етнічну і племінну належність населення, що мешкало тут. Це тим більш важливо, що досліджувані землі знаходилися на стику східнослов'янського і західнослов'янського культурно-етнічних масивів, що могло відбитися на культурі місцевого населення. Для того щоб визначити етнічну належність даного населення, вважаємо за доцільне застосувати метод порівняння місцевих ювелірних виробів з аналогічними знахідками глибинних районів Стародавньої Русі і Польщі.

Важливу роль при визначенні етноплемінної належності можуть відіграти прикраси. Так, як показав аналіз, металеві браслети, сплетені з двох-трьох бронзових чи срібних дротів, з петлями на кінцях (Дорогочин, Нев'ярово-Сохи, Лужки, Судова Вишня) або розклепані в пластинки кінцями (Бужиська) мають численні аналогії на давньоруських землях, зате відсутні на старопольських. Вони є складовим елементом матеріальної культури східних слов'ян, що без заперечень визнають польські дослідники⁴⁶. Це стосується і плетених перснів з петельками на кінцях (Дорогочин) та псевдовитих перснів (Грудек Надбужний, Дорогочин, Нев'ядома), які були поширені на Русі і лише зрідка як імпорти потрапляли в Польщу⁴⁷. Що ж до таких прикрас, як бронзові і срібні сережки мінського і київського типів (Белз, Грудек Надбужний, Дорогочин, Костомлоти, Лужки, Нев'ядома, Нев'ярово-Сохи, Чеканів, Чорна Велька, Судова Вишня та ін.), то вони також є елементами давньоруської культури, що засвідчується їх кількістю на пам'ятках центральних районів Русі. Такі сережки побутували на території Побужжя у дреговичів. Інший вид жіночих прикрас — скронові кільця в півтора витка (Белз, Грудек Надбужний, Дорогочин, Нев'ярово-Сохи, Перемишль та ін.) — є однією з найхарактерніших ознак східнослов'янської належності їх носіїв. Вони належали дреговичам, волинянам і хорватам. Це слід сказати і про ліроподібні пряжки (Вигаданка, Чермно), аналогії яким знаємо з Києва, Новгорода та ряду інших давньоруських міст. Щоправда, сережки і ліроподібні пряжки зрідка трапляються і на території Польщі (Сандомеж, Гарбув, Острів Ледницький), куди вони потрапили зі Стародавньої Русі.

* Дослідження автора 1974 р.

Як показав аналіз, давньоруськими є також деякі предмети культового призначення. Наприклад, бронзові хрести-енколпіони, знайдені в Белзі, Володимирі-Волинському, Грудку Надбужному, Обровці, Кросні та Перемишлі. Аналогічні знахідки виявлено в глибинних районах Стародавньої Русі, але вони не відомі на старопольських землях. Це саме можна зазначити про рівнораменні суцільнолиті бронзові й олов'яні хрестики з Володимира-Волинського, Дорогичина і Лужок, численні аналогії яким знаходимо на землях Русі, проте їх зовсім немає в Польщі.

Отже, більшість ювелірних виробів має давньоруський характер. Водночас на цій території виявлено певну кількість матеріалів іншого походження. До них можна віднести бронзові або срібні есоконечні скроневі кільця (Дорогичин, Нев'ядома, Лужки та ін.). Хоча такі прикраси інколи трапляються на давньоруських землях, але вони найбільш поширені на території західних слов'ян і являються основним елементом старопольської культури⁴⁸. З могильника в Лужках походять дві перснеподібні «кучеряві» сережки, які, щоправда, є і на пам'ятках Північно-Східної Русі, але вважаються привезеними. Слід згадати також підковоподібні фібули балтського типу, знайдені в Бресті та Дорогичині. Вони були поширені переважно в Прибалтиці, звідки потрапили в Побужжя. Прибалтійськими є також сережки з підвісками-брязкальцями (Чорна Велька, Чортівець), запозичені давньоруськими племенами.

Таким чином, аналіз і порівняння більшості ювелірних виробів досліджуваної території з пам'ятками центральних районів Стародавньої Русі і Польщі свідчать про те, що в культурно-етнічному відношенні перші ідентичні пам'ятки інших районів Русі. Цим забезпечується концепція ряду польських дослідників, згідно з якою дані землі в середньовіччі населяли старопольські племена лендзян⁴⁹. Слід відзначити, що тут наявні і знахідки не східнослов'янського походження, що могли потрапити сюди внаслідок розвитку торговельних і культурних зв'язків з сусідніми племенами, цілком природних для прикордонних земель, якими в X—XIII ст. були басейн Західного Бугу і Сану. Разом з тим деякі речі (гудзики, гривни, шпильки, срібні намистини, бронзові і срібні накладки), можливо, мали інтеррегіональний характер, оскільки їх знаходять на широких просторах Східної і Центральної Європи.

М. М. КУЧИНКО

Ювелирные изделия X—XIII вв. бассейнов Западного Буга и Сана

Резюме

В статье рассматриваются ювелирные изделия — пряжки, височные кольца, серьги, шейные гривны, браслеты, перстни, крестики, бусы, — найденные на территории Западного Побужья и Посанья в процессе археологических исследований. Дается типологический анализ изделий и указываются их аналоги. Ювелирные изделия рассматриваются как исторический источник определения уровня культуры и этнической принадлежности населения этого пограничного региона. Изучение находок говорит о значительном развитии местного ювелирного и художественного ремесла.

Сравнение большинства изделий исследуемой территории с памятниками глубинных районов Древней Руси и Польши свидетельствует о том, что в культурно-этническом отношении первые идентичны памятникам других районов Руси. Этим отрицается концепция некоторых польских исследований, согласно которой земли в средневековые населяли польские племена лендзян, и утверждается, что в изучаемом периоде в бассейне Западного Буга и Сана проживало восточнославянское, древнерусское, население.

¹ *Musianowicz K.* Drohiczyn we wczesnym sredniowieczu. — MW, Warszawa, 1969, t. 6, s. 184.

² *Кучера М. П.* Древній Пліснеськ. — АП УРСР, 1962, 12, рис. 14, 7.

³ *Каргер М. К.* Древний Киев. — М.; Л., 1958, т. 1, с. 185.

- ⁴ *Zblerski A.* Wezesniosredniowieczne materiały archeologiczne z Czermna nad Huczwa. — In.: AP, Warszawa, 1959, t. 4, z. 1, rys. 17.
- ⁵ *Седова М. В.* Ювелирные изделия древнего Новгорода X—XIV вв. — МИА, 1959, № 65, с. 258, рис. 7, 5.
- ⁶ *Musianowicz K.* Op. cit., s. 187.
- ⁷ *Ратич О. О.* Результати досліджень давньоруського городища Замчиська в м. Судова Вишня Львівської обл. в 1957—1959 рр. — МДАПВ, 1962, вип. 4, с. 113.
- ⁸ *Малым В. А.* Подковообразные и кольцевидные застёжки-фибулы. — В кн.: Очерки по истории русской деревни X—XIII вв. М., 1967, с. 158.
- ⁹ Katalog der Ausstellung X archäologischen Kongress in Riga — 1896, tabl. XIX, 4, 5.
- ¹⁰ *Седова М. В.* Указ. соч., с. 241.
- ¹¹ *Тимофеев Е. И.* Расселение юго-западной группы восточных славян по материалам могильников X—XIII вв. — СА, 1961, № 3, с. 609.
- ¹² *Musianowicz K.* Z zagadnień osadnictwa wczesnohistorycznego pow. Sokolow Podlaski. — WA, Warszawa, 1951, 18, z. 4, tabl. IX, 1, 2.
- ¹³ *Hensel W.* Słowianszczyzna wczesnosredniowieczna. — Warszawa, 1965, s. 94.
- ¹⁴ *Zbierski A.* Op. cit., s. 115.
- ¹⁵ *Рыбаков Б. А.* Древности Чернигова. — МИА, 1949, № 11, рис. 26.
- ¹⁶ *Kostrzewski J.* Obrząbek ciałopalny u plemion polskich i słowian północno-zachodnich. — Warszawa, 1960, rys. 10.
- ¹⁷ *Musianowicz K.* Z zagadnień osadnictwa wczesnohistorycznego..., s. 247.
- ¹⁸ *Zbierski A.* Op. cit., rys. 22.
- ¹⁹ *Musianowicz K.* Z zagadnień osadnictwa wczesnohistorycznego..., s. 189.
- ²⁰ *Рыбаков Б. А.* Ремесло Древней Руси. — М., 1948, с. 337.
- ²¹ *Musianowicz K.* Z zagadnień osadnictwa wczesnohistorycznego..., s. 232.
- ²² *Török G.* Die Bewohner von Halimba im 10 und 11 Jahrhundert. — Budapest, 1962, tabl. 88, 253.
- ²³ *Nosek S.* Materiały do badań nad historią starożytną i wczesnosredniowieczną międzyrzecza Wisły i Bugu. — Annales UMCS. Lublin, 1957, sect. F, vol. 6, tabl. XLV.
- ²⁴ Informator Archeologiczny: Badania 1969 r. — Warszawa, 1970, s. 246.
- ²⁵ *Воронин Н. Н.* Древнее Гродно. — МИА, 1954, № 41, рис. 99, 14.
- ²⁶ *Nosek S.* Skarb srebrny wczesnosredniowieczny z miejscowości Bużyska pow. Siemiatycze. — WA, 1955, 22 XXII, s. 65—71.
- ²⁷ *Корзухина Г. Ф.* Русские клады IX—XIII вв. — М.; Л., табл. XV, 2.
- ²⁸ *Ратич О. О.* Багате поховання рубежу X—XI ст. у Судовій Вишні. — Середні віки на Україні, 1971, вип. 1, с. 163.
- ²⁹ *Корзухина Г. Ф.* Указ. соч., табл. 5, 3, 6.
- ³⁰ *Левашева В. П.* Браслеты. — В кн.: Очерки по истории русской деревни X—XIII вв. М., 1967, с. 222—224.
- ³¹ *Корзухина Г. Ф.* Указ. соч., табл. XXXI, 5, 6.
- ³² *Musianowicz K.* Z zagadnień osadnictwa wczesnohistorycznego..., s. 239.
- ³³ *Siwkówna I.* Wczesnohistoryczny srebrny skarb ze Zbaraża Starego. — WA, 1939, 16, s. 361.
- ³⁴ *Седова М. В.* Указ. соч., с. 256, рис. 10, 21.
- ³⁵ *Недошивина Н. Г.* Перстни. — В кн.: Очерки по истории русской деревни X—XIII вв., с. 262—263.
- ³⁶ *Walicka E.* Wczesnosredniowieczne smentarzysko w miejscowości Kobylin-Kuleszki. — WA, 1957, 24, Z. 4, s. 373.
- ³⁷ *Zbierski A.* Op. cit., rys. 23.
- ³⁸ *Корзухина Г. Ф.* Указ. соч., с. 80, табл. 1; *Седова М. В.* Указ. соч., с. 257, рис. 10, 34; *Недошивина Н. Г.* Указ. соч., с. 256.
- ³⁹ *Musianowicz K.* Z zagadnień osadnictwa wczesnohistorycznego..., s. 232.
- ⁴⁰ *Седова М. В.* Указ. соч., с. 235, рис. 4, 9.
- ⁴¹ *Gajewski L.* Brązowy krzyżyk znaleziony w Obrowcu powiatu Hrubieszów. — WA, 1960, 26, z. 3/4, s. 344—345.
- ⁴² *Kunysz A., Persowski F.* Przemysł w starożytności i średniowieczu Rzeszów. — Warszawa, 1966, s. 51—52.
- ⁴³ ПСРЛ. М., 1962, т. 2, стб. 843.
- ⁴⁴ *Rauhut L.* Sprawozdanie z badań wczesnosredniowiecznej osady rzemieślniczej we wsi Kamionka Nadbużna. — WA, 1959, 26, z. 1/2, s. 23—31.
- ⁴⁵ *Cynkalowski A.* Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wolyńskiego. — Warszawa, 1961, s. 168.
- ⁴⁶ *Kostrzewski J.* Kultura prapolska. — Warszawa, 1962, s. 167; *Musianowicz K.* Droniczyn we wczesnym, s. 193.
- ⁴⁷ *Kostrzewski J.* Op. cit., s. 169; *Musianowicz K.* Droniczyn we wczesnym średniowieczu, s. 194.
- ⁴⁸ *Hensel W.* Op. cit., s. 94.
- ⁴⁹ *Nowakowski A.* Górne Pobuże w wiekach VIII—XI. — Łódź, 1972, s. 126—138.